

studiehefte

NORRØN LITTERATUR

Jostein Christensen og Asbjørn Odin Aag

KublaKan

KublaKan 2021

Jostein Christensen og Asbjørn Odin Aag

Denne publikasjonen kan fritt benyttes av skoler og elever. Referanse til denne kilden kan skrives slik:

Christensen, Jostein og Asbjørn Odin Aag. «Norrøn litteratur. Studiehefte». KublaKan 2021, <https://kublakan.no/wp-content/uploads/2021/11/KublaKan-studiehefte-norrøn-litteratur.pdf>, nedlastet [fyll inn dato]

Siden dette er en kilde hentet fra internett, må du også oppgi nedlastingsdato, om du benytter studieheftet på skriftlig eksamen. Henvendelse om utgivelsen kan rettes til post@kublakan.no.

Norrøn litteratur

Den meste av den norrøne litteraturen er skrevet ned på 1200-tallet, men svært mye ble skapt et par hundre år tidligere, i vikingtiden (ca. 800-1050). Vikingtiden og 1200-tallet tilhører begge den perioden vi kaller *middelalderen*, som varer fra ca. 500-1500 i Europa. Den norrøne litteraturen er *muntlig overlevert*, altså fortalt muntlig, uten å ha blitt skrevet ned. Slik overlevde disse diktene og fortellingene, helt til noen skrev dem ned mye senere. De som skapte disse tekstene var sannsynligvis *hedenske*, de trodde på førkristne guder som Tor og Odin. De som skrev tekstene ned var derimot kristne. Slik sett er den norrøne litteraturen et produkt av to ulike kulturer.

Mange av de meste kjente tekstene fra norrøn tid er skrevet ned på Island, hvor man hadde særlig mange som behersket kunsten å skrive. Språket tekstene er skrevet på er *norrønt*, et språk man snakket i Norge frem til rundt midten av 1300-tallet. Bokstavene man brukte var imidlertid de samme som vi bruker i dag – det latinske alfabetet – A,B,C,D, og så videre. Vikingenes runealfabet ble *ikke* brukt til å skrive ned norrøn litteratur i særlig grad. Norrøn litteratur har flere sjangre, men de tre viktigste er eddadikt, skaldekvad og sagalitteratur.

Eddadikt (poesi)

Eddadiktene finner vi i den samlingen som kalles *Den eldre Edda*. Det finnes et par ulike versjoner av denne samlingen. Den mest kjente kalles *Codex regius*. Den ble skrevet ned på 1270-tallet, forsvant, og ble så oppdaget igjen på 1600-tallet på Island. Ingen vet hvem som har skapt eddadiktene.

Samlingen består av to typer dikt: Vi finner 10 Gudedikt, som handler om, eller fokuserer på, guder, og 13 helte-dikt, som handler om store og berømte helter i en fjern, mytisk fortid. Tre av de mest kjente gudediktene i *Den eldre edda* er «Voluspå», som handler om verdens skapelse og undergang, «Håvamål», hvor vi får råd om hvordan å leve, presentert av det mange mener er guden Odin, og «Trymskvadet» – et humoristisk dikt hvor Tor med hammeren må kle seg ut som kvinne for å få tilbake hammeren sin, som har blitt stjålet. La oss, før vi går nærmere inn på to av disse diktene, se litt på hvordan man lagde rim på norrønt.

**Gudedikt og
helte-dikt**

Rim i norrøn litteratur

På norrønt har man ikke enderim, som «hjerte» – «smerte», «vill» – «snill», og så videre. I stedet bruker man *allitterasjon* – bokstavrim. Det vil si at forbokstavene i ulike ord rimer, slik som i ordene «**f**jord og **f**jell», eller «fra **s**ans og **s**amling». Konsonanter (p,t,k,b,d,g,s,v,r, og så videre), skal være *like*: «**V**reid var **V**ing-Tor da han **v**akna». En litt spesiell ting med norrøn litteratur er at vi også kaller det allitterasjon når *vokaler* (a,e,o,u,i,å,ø) rimer. Vokalene skal være *ulike* («I **o**pphavs **a**lder/ var **i**ngen ting»).

Allitterasjonsrim

I norrøn poesi benytter man seg av en teknikk hvor man *binder sammen* flere verselinjer ved hjelp av allitterasjon. Dette kalles stavrim. Denne teknikken er typisk for all norrøn poesi. Noen ganger rimer to ord i løpet av et linjepar, andre ganger tre. Hvor mange ord som rimer kan altså variere. Det er bare de ordene man *legger trykke på*, når man leser høyt, som kan rime.

Stavrim

Rim i norrøn litteratur	
Bror skal gi h ror sin h anesår i kampen,	et stavrim (med like konsonanter)
søskenbarn s kal s lite blodsband	et nytt stavrim (med like konsonanter)
[...]	
ingen skåner en a nnens liv	et tredje stavrim (med ulike vokaler)

Eksempeltekst 1: «Voluspå»

Eddadiktet «Voluspå» betyr «volvens spådom». Den som snakker er en volve, en slags spåkvinne, som kan spå om fremtiden og drive med trolldom. Denne spåkvinnen forteller hvordan verden ble skapt, og hvordan den er forutbestemt til å gå under – sett ut fra hva

«Voluspå»

vikingene trodde på. Slik sett er diktet en god kilde til kunnskap om norrøn mytologi og gudelære.

Diktet består av til sammen 66 strofer – noe som vil si at det er et langt dikt. Stilen er preget av at hver strofe bruker få ord, men at disse likevel ofte skaper storslagne, visuelle bilder av jordens skapelse og ende, og av norrøne guder.

«Voluspå» er skrevet på et strofemål som heter *fornyrdislag*. Det vil si at to og to verselinjer rimer på hverandre ved hjelp av stavrim.

Fornyrdislag

Her er to eksempler fra strofe 44 og 55 fra «Voluspå». Rimet er markert. De to strofene handler om tiden rett før verdens undergang, det som kalles ragnarok. Først mister menneskene all moral i 44, og så går verden under i flammer i strofe 55.

<u>44.</u>	<u>55.</u>
Bror skal gi bror sin banesår i kampen, søskenbarn skal slite blodsband; hardt er det i heimen, hór skal rå der, økstid, sverdtid, skjold blir splintret, vindtid, vargtid før verden går under; ingen skåner en annens liv.	Sola svartner, jord siger i hav, fra himlen kverver klare stjerner; røyken velter fra veldige bål, høyt leiker flammen, mot himlen sjøl.

ordforklaring

banesår: sår man dør av
varg: ulv
skåne: la være å drepe,
siger: synker
kverver: går i oppløsning

Merk deg at vikingene trodde at menneskenes, gudenes og verdens skjebne var bestemt. Det er forutbestemt hvordan verden skal ende, og derfor kan spåkvinnen, volven, fortelle oss hvordan alt vil skje.

Eksempeltekst 2: «Håvamål»

«Håvamål» er det andre gudediktet du finner når du åpner *Den yngre edda*. Tittelen betyr «Den høyes tale», altså Odins tale. Diktet består av til sammen 164 strofer, noe som vil si at det er langt dikt – nesten tre ganger så langt som «Voluspå». I strofene får vi ulike råd om hvordan man bør leve sitt liv, av en som vi tror er guden Odin. Diktet er spesielt interessant fordi det bedre enn noe annet dikt gir oss en mulighet til å forstå hva slags *verdier og tanker om livet* folk i Norden hadde før kristendommen kom på 1000-tallet. For eksempel er det viktig med *gjestfrihet*, noe vi ser i strofe 3:

«Håvamål»

Eld trenger han
Som **inn** er kommet,
Og er **kald** om **kne**;
Mat og klær
Kan **mannen** trenge,
Som kommer fra **ferd** over **fjell**.

Norge er et stort land. Det var langt mellom husene i vikingtiden, og ingen skikkelige byer sett med moderne øyne. Derfor var det viktig at reisende kunne regne med hjelp når de kom til et hus. All handel og rikdom i samfunnet var avhengig av dette. Det at gjestfrihet er viktig i det norrøne samfunnet viser seg også i det at guden Odin, den øverste av de norrøne gudene, også er guden for gjestfrihet. Folk trodde at gjester som banket på døren *kunne* være Odin i forkledning, og at man lå dårlig an dersom man avviste en som viste seg å være en gud. Hvor viktig gjestfrihet er, ser man også i sagaenelitteraturen. Man tar seg alltid tid i sagaene til å fortelle at folk som er på besøk hos andre i kortere eller lengre perioder blir «godt tatt imot». Gode folk tar vare på gjestene sine i norrøn tid – kanskje fordi de alle har hørt strofe 3 i «Håvamål» siden de var barn.

Et annet råd vi får i «Håvamål» er at vi må leve slik at folk roser oss etter at vi er døde. Alt skal dø, bortsett fra én ting – *ettermålet ditt*, altså hva folk sier om deg når du er død:

Viktigheten av et godt ettermæle

Fe dør,
frender dør,
en sjøl dør på samme vis;
jeg vet ett
som aldri dør,
dom over hver en død

ordforklaring

fe: dyrene dine, eller alt du eier
frender: slektninger
dom over hver en død: ryktet til den som er død

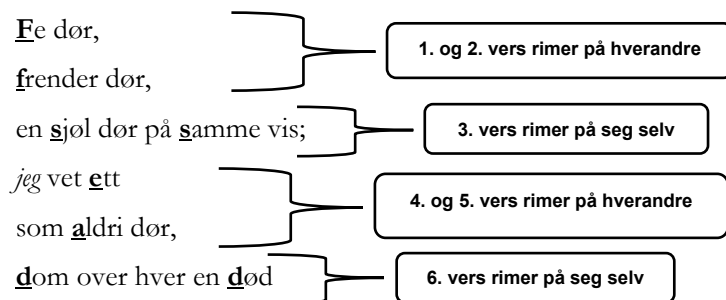
Denne strofen er kanskje den aller mest berømte i «Håvamål», og viser det norrøne verdssystemet. Ettermålet er det som betyr mest. Det er bedre å dø med ære som ung, enn som en gammel mann ingen bryr seg om. Også her er det mulig å se hvordan rådene i «Håvamål» påvirker hvordan personer handler i sagalitteraturen. Ære er det alle store folk streber etter i sagaene, enten det er snakk om konger, eller viktige Islandske familier. Ønsket om å vinne ære og frykten for å miste den er ofte selve motoren fortellinger som er satt i vikingtiden.

«Håvamål» er også fullt av andre råd. Man bør blant annet at man ikke røpe hvor flink man er, eller hvor mye man vet. Hvis de andre ikke vet om dine styrker, så kan jo dette gi deg en fordel senere. Man skal heller ikke røpe at man er dum – av nøyaktig samme grunn. Generelt handler mange av rådene i «Håvamål» om at du bør være tilbakeholden, og ikke åpne deg unødvendig mye for andre. Andre råd handler for eksempel om at man bør se seg godt om før man går inn i fremmede hus, i tilfelle fiender venter der inne, at man ikke bør drikke for mye øl, og at man bør være klok og moden før man legger ut på lange reiser.

Ulike råd i «Håvamål»

Strofemålet, måten man bygger opp strofene på i «Håvamål» kalles *ljodahått*, og er litt annerledes enn *fornyrdislag*, som vi så i «Voluspå». I *ljodahått* får vi først to korte linjer som rimer på hverandre. Så får vi én lengre linje som rimer på seg selv. Deretter kommer to nye kortlinjer som rimer på hverandre, og så én lang som rimer på seg selv igjen:

Ljodahått

Forskjellen mellom strofemålene fornyrdislag og ljodahått

fornyrdislag	ljodahått
Brukes i <i>fortellende tekster</i>	Brukes i <i>dialoger</i> og <i>monologer</i>
To og to vers rimer på hverandre	To korte vers rimer. Så får vi ett lengre vers som rimer på seg selv. Dette mønsteret gjentas.
Brukes for eksempel i «Voluspå» og «Trymskvadet»	Brukes for eksempel i «Håvamål»

Forskjeller på
fornyrdislag og
ljodahått

Fornyrdislag og ljodahått er som nevnt to ulike måter å lage strofer på i *Den eldre edda*. De to brukes i ulike dikt, men det er ikke tilfeldig når man velger å bruke den ene eller den andre. Fornyrdislag brukes i fortellende tekster, som «Voluspå», eller «Trymskvadet» (et dikt om Tor som mister hammeren sin). Fornyrdislag er som nevnt bygget opp av at to og to verselinjer rimer på hverandre ved hjelp av allitterasjon.

I dikt som bærer preg av å være samtaler eller monologer (for eksempel at den som snakker lærer opp den som hører på, som i «Håvamål»), brukes strofemålet ljodahått, som vi allerede har sett bygges opp av to korte verselinjer, etterfulgt av én lang som rimer på seg selv.

Skaldekvad (poesi)

Vikingtidens diktere ble kalt *skalder*, og diktene disse skaldene laget ble kalt *kvad*. Skaldekvad er altså en type dikt. Disse skiller seg fra eddadiktene ved at de er mer kompliserte, og ved at vi ofte vet navnet på dem som har skapt kvadene. Vi kjenner navnet på mer enn 250 skalder, og mange kvad vet vi temmelig nøyaktig når er diktet. *Å kvede* vil si å fremføre et dikt – enten et som er improvisert der og da, eller et som man har laget på forhånd.

Skaldekvad

Skaldene hadde høy status i det norrøne samfunnet. Vi vet at de beste skaldene fikk godt betalt. I sagalitteraturen hører man ofte om at skalder får verdifulle gaver når de fremfører kvad de har laget til konger og høvdingar. I *Sagaen om Gunnlaug Ormstunge* vil for eksempel kong Siggtrygg Silkeskjegg av Irland gi hovedpersonen Gunnlaug to knarrer, altså to skip, som takk for et dikt. For en moderne leser kan dette virke i overkant godt betalt. For å forstå den norrøne begeistringen for poesi, må vi forstå tekstene ut fra deres kulturhistoriske sammenheng.

Skaldene – høy status

En grunn til skaldenes status er sannsynligvis at vikingene i liten grad skrev ned fortellinger. Vi husker at noe av det viktigste for det norrøne mennesket var å ha et godt ettermæle etter at man var død. I en kultur hvor man ikke bruker skrift for å bevare historien, er det fort gjort å bli glemt. Den beste måten å bli husket på var å få noen til å lage et dikt om seg – et dikt folk kunne huske utenat og fremføre også etter at en selv var død. Skaldekvadene var på rim, og ting som er på rim er lettere å huske enn ting som ikke rimer. Dessuten er det ofte vanskelig å forandre på dem uten at rimet blir ødelagt. Slik kunne skaldekvald holde seg i århundrer, og dermed sikre at konger og stormenn ikke ble glemt.

Skaldekvad kunne bevare folks ettermæle

Særlig Island ble etter hvert kjent for å produsere gode skalder. I den norrøne verden var islandske skalder sett på som «kremen av kremen», slik som sigarer fra Cuba eller laks fra Norge er i dag. En del norske konger «importerte» ofte skalder fra Island, slik at de kunne ha dem rundt seg. Skalder fantes imidlertid også i andre land, inkludert i Norge.

Teknisk sett er skaldekvaldene mer kompliserte enn eddadiktene. De baserer seg på samme grunnprinsipper, med allitterasjonsrim, med like konsonanter og ulike vokaler, og så videre. Likevel er de ofte langt mer kompliserte *teknisk sett* – både når det gjelder bruken av rim og språklige virkemidler. I tillegg til allitterasjonsrim i *starten* av mange ord, har mange kvad også allitterasjonsrim *inni* enkelte ord. Vi finner av og til dobbelt så mange rim i hver verselinje. Mange skaldekvald er derfor så tekniske at det blir meningsløst å prøve å oversette dem fra norrøn til moderne norsk. Rimet er vanskelig å få til, og innholdet gjerne

Skaldekvadene – svært tekniske

vanskelig å forstå. I moderne norske oversettelser av norrøne sagaer får du ofte lese kvad, men disse er som regel svært forenklete. Det at skaldekvadene i sin originale form er så kompliserte gjør dem nemlig vanskelige å forandre på – og også vanskelige å oversette til moderne norsk på en god måte. Dette – at de er vanskelig å forandre på, gjør faktisk at vi stoler mer på kvadene som historiske kilder enn på de fleste andre tekster fra norrøn tid.

Noen kvad er korte, gjerne bare på et par linjer, og blir kalt *lausaviser*, eller «løsviser». Når det gjelder lengre skaldekvad, finnes det to hovedtyper: *dråpe* og *flokk*. En *dråpe* består av mange (ofte 20) strofer som henger sammen innholdsmessig. Dråper har også et slags refreng, et *omkved*. Disse ble diktet til konger. En *flokk* mangler refreng, og sammenhengen mellom de ulike strofene er ofte litt løsere her. Mange elever på videregående skole lesere *Sagaen om Gunnlaug Ormstunge*. Hovedkonflikten i denne sagaen starter faktisk med at Ravn, som er Gunnlaugs rival, glemmer seg bort, og dikter en *flokk* til kongen av Sverige, istedenfor en *dråpe*. Gunnlaug påpeker dette, og ydmyker slik Ravn mens kongen ser på. Med dette krenker han Ravns ære. Derfor prøver Ravn å ta hevn ved å gifte seg med Gunnlaugs forlovede, Helga. Dette fører til mange problemer og mye vold i fortsettelsen. Som vi ser, var viktigheten av rim ikke noe man burde undervurdere i norrøn tid.

**Ulike typer
skaldekvad:
lausavise, dråpe
og flokk**

To typer poetiske virkemidler som brukes mye i skaldekvad er *heiti* og *kenning*. Heiti er den enkleste formen. De er omskrivninger, der man bytter ut ett ord med et annet ord, eller noen få ord, som gjerne er mer høytidelige og poetiske enn det opprinnelige ordet. Et moderne eksempel har vi når man i mange utgaver av Bibelen kaller Jesus for en *frelser* istedenfor en *redningsmann*. «Redningsmann» er mer hverdagslig, og ligger nærmere betydningen av det originale, greske ordet *σωτήρ* (*sōtēr*) enn hva ordet «frelser» gjør. «Frelser» høres imidlertid flottere og mer poetisk ut, og mange synes at et slik språk passer bedre for en så viktig bok som Bibelen. Slik tenkte man også når man lagde poesi i norrøn tid. Det å dikte var noe høytidelig, og da måtte man finne frem de vakreste ordene, og pynte språket sitt.

Heiti

Et norrønt eksempel på heiti har vi når ordet «Odin» for eksempel byttes ut med «den høye» eller «Valfaren», eller «den enøyde». I stedet for å si «Odin kom ridende», kan man si «Den høye kom ridende», eller «Valfaren kom ridende». Legg merke til at heiti-er ikke bare gjør språket vakrere og mer variert – det gjør det også lettere for en dikter å rime. Vi kan bruke ulike navn på Odin, alt ettersom hvilke andre ord vi vil rime på. Man kan si at «Den høye red på hesten», eller at «Valfaren vil at vel han forteller», eller at «Den enøyde alltid var ute». Ord som «Odin», «Tor», «sverd», «kvinne», og så videre, ble mye brukt i norrøn poesi.

**Heiti-er sin
funksjon.**

Ved å kjenne mange ulike varianter av disse ordene, kunne skaldene skape kvalitetsdikt på svært kort tid. Heiti er også et virkemiddel vi finner i eddadiktene.

Kenninger er et annet mye brukt virkemiddel i skaldediktingen. Kenninger er, i likhet med heiti, omskrivninger, men kan være mer kompliserte. Det dreier seg her om virkemidler der et uttrykk «egentlig betyr» noe annet. Noen kenninger er enkle. For eksempel kan man skrive «havets bukk» «fjordens hest» eller «sjøens ski» istedenfor «skip». «Månens søster» kan bety solen. Andre kenninger var langt vanskeligere, nesten som gåter: Setningen «der sto krigeren rank som et tre» kunne med en kenning skrives som «der stod sårild-odinsgalgen». Her har vi kenninger inni kenninger: «Der stod krigeren, rank som et tre» betyr at en kriger står rett i ryggen. Tanken er at hvis en kriger er et tre, så blir sverdet *grenen* på dette treet. Krigeren er altså et «tre med sverd», og vi får «Der sto sverdtreet». Når vi først har kommet hit, kan vi lage nye kenninger av ordene «sverd» og «tre». Et sverd som hugger kan være som en ild som brenner, og etterlater sår. Sverd blir slik «sårild»: «Der stod sårild-treet». En kjent norrøn myte gikk ut på at Odin en gang hengte seg i treet Yggdrasil for å få visdom. Et tre kan altså være en «galge for guden Odin». Slik får vi: «Der sto sårild-Odinsgalgen», som altså betyr at «Der stod krigeren, rett i ryggen som et tre». Dette var nok ikke umiddelbart forståelig for vanlige folk i norrøn tid heller. Det krevde mye trening for å forstå dette. Skaldekvad var i stor grad en elitesjanger – en diktform for de som hadde trening i å tolke denne typen litteratur.

Kenning

**Kompliserte
kenninger**

Sagalitteratur (prosa)

Kongesagaer

Sagaene er de mest berømte tekstene i norrøn litteratur. De leses mye i dag, av litteraturinteresserte over hele verden. Det finnes to hovedtyper av sagaer: *Kongesagaer* og *islandske attesagaer*.

Kongesagaene handler om norske konger fra slutten av 800-tallet, og frem til ca. 1200. Det finnes flere kongesagaer. Noen av disse er lite kjent i dag, som *Agrip*, *Morkinskinna* og *Fagrskinna*. Flere har kanskje hørt om *Kong Sverres saga*. Sverre var konge i Norge fra 1177-1202, og sørget selv for å få historien om seg nedskrevet. Bortsett fra *Morkinskinna*, som er fra Island, er alle disse tekstene skrevet i Norge.

Ulike kongesagaer

Mest kjent av kongesagaene er uten tvil *Snorres Kongesagaer*, eller *Heimskringla*. Denne er også skrevet ned på Island. Handlingen starter på begynnelsen av 800-tallet, og varer frem til 1177. Det er altså snakk om rundt 350 år med norske konger vi får høre om her, og boken består av til sammen 17 sagaer. Noen er korte, som *Háldan Svartes saga* og *Eiríkssonenes saga*, mens andre er lange. Lengst er *Olav den helliges saga*, som opprinnelig var et eget verk, men som ble innlemmet i, altså satt inn i, *Kongesagaene* da det sistnevnte verket ble skapt noen år senere. Olav er den viktigste personen i *Snorres kongesagaer*, siden han fikk æren for å ha innført kristendommen i Norge. På 1200-tallet, da Norge var katolsk kristent, var dette selvsagt av stor betydning. Derfor handler rundt en tredjedel av *Heimskringla* om ham. Stilen i *Snorres Kongesagaer* er mer eller mindre lik som den i islendingesagaene, og vi finner også over 500 skaldekvad flettet inn på ulike steder i kongesagaene.

Snorres kongesagaer

Islendingesagaer

Den andre hovedtypen sagalitteratur er det vi kaller *islandske attesagaer* (familiesagaer), eller bare *islendingesagaer*. De viktigste av disse handler om personer fra mektige familier på Island, fra ca. 870-1030, fra da Island ble befolket, og frem til kristendommen fikk feste i landet. Det finnes også mindre kjente islendingesagaer hvor handlingen er satt før 870. Disse kalles *fornaldersagaer*, er ofte langt mindre realistiske. Andre sagaer handler om tiden etter 1030. Disse kalles *samtidssagaer*, og foregår i en kristen tid, hvor problemer i større grad løses gjennom dialog istedenfor med vold. De mest kjente, og de beste når det gjelder kvalitet, er

Ulike typer islandske sagaer

imidlertid de som har handlingen mellom 870 og 1030, og det finnes rundt 30 slike islendingesagaer. Mange av disse regnes som verdenslitteraturhistoriske mesterverk. Blant dem er kjente sagaer som de om *Gunnlaug Ormstunge*, *Ravnkjell Frøysgode*, *Egil Skallagrimsson* – som noen tror Snorre Sturlason har skrevet – *Njáls saga*, og *Sagaen om Gisle Sursson*.

Samfunnet på Island

Når man leser en islandsk ættesaga er det nødvendig å vite litt om dens kulturhistoriske sammenheng. Samfunnet på Island mellom 870 og 1030 var uvanlig sett med moderne øyne. De fleste av de som slo seg ned på Island etter 870 var nordmenn. Mange av disse hadde flyttet fordi de ikke ønsket å leve under den norske kongen, som de mente undertrykte dem. Dette var på samme tid som Harald Hårfagre holdt på med å samle større deler av Norge til ett rike. På Island hadde man ingen konge. Folk var derfor på mange måter friere der enn i Norge. Island var delt inn i flere ulike regioner, og folk som eide jord møttes på lokale rådsmøter, *ting*, hvor man tok felles beslutninger. Én gang i året møttes representanter fra alle landsdelene på et felles *allting*. Her avgjorde man konflikter mellom personer og familier, lagde nye lover, og dømte forbrytere.

Samfunnet på
Island i
vikingtiden.

Island hadde imidlertid ikke noe politivesen. Det betydde i prinsippet at hver enkelt familie måtte være sitt eget politi. Folk kunne stemme på alltinget, for at du skulle ha lov til å hevne deg, men du måtte selv ta ansvar for å gjennomføre hevnen. Dette var ikke alltid like lett, hvis den du ville hevne deg på var fra en mektig familie. Et slikt lovsystem, i kombinasjon med en sterk æresfølelse hos folk flest la til rette for mange konflikter og mye vold – og i neste rekke for spennende sagafortellinger. Slegt og venner blir viktig i et slikt samfunn, for det er disse du må støtte deg til når noe skjer. Hevn blir også viktig. Hver familie må hevne seg, for å markere overfor andre familier at det å angripe eller true dem er en dårlig idé. Blodhevn var et vanlig fenomen på Island. Hvis et medlem av én familie drepte et medlem fra en annen, så måtte den andre familien hevne seg, for ikke å miste ansikt. De trengte imidlertid ikke å hevne seg på den *personen* som faktisk hadde drept familiemedlemmet deres. Det holdt å drepe noen i familien til denne personen, såfremt den som ble drept hadde like høy status som den som hadde blitt drept i den første konflikten. Dette gjør at enkelte sagaer nesten er bygget opp som rene hevnhistorier, der folk dør på hver sin side, annenhver gang, helt til man til slutt finner en løsning. Det islandske samfunnet var i vikingtiden relativt fritt, men det var samtidig et samfunn hvor alle og enhver når som helst kunne bli trukket inn i en konflikt på liv og død.

Hevn i det
islandske
samfunnet

Sagastilen

Det som er spesielt med sagaen som sjanger – i tillegg til at historiene ofte er spennende å lese – er *skrivemåten*, som er ganske annerledes enn det meste vi finner av diktning ellers i Europa på 1200-tallet. Mens europeiske fortellinger gjerne handler om prinsesser i tårn og trofaste riddere som kjemper mot drager eller magiske vesener, virker de norrøne sagaene mye mer realistiske. Her skal vi forklare noen av de viktigste kjennetegnene på sagastilen. Som eksempel skal vi bruke *Sagaen om Gunnlaug Ormstunge*, siden denne er blant de korteste, og dermed en mange lærere pleier å lese med elevene sine på videregående skole. Før vi begynner å snakke om stilen, tar vi med et kort sammendrag av sagaen.

Sagastilen

Handlingsreferat – *Gunnlaug Ormstunge*

Den mektige bonden Torstein får en datter som heter Helga. Når hovedpersonen Gunnlaug, sønnen til en annen mektig bonde, blir 18 år, forlover han seg med Helga. Først skal han imidlertid ut og reise, og avtalen er at han må være tilbake før det er gått tre år, hvis ikke brytes forlovelsen. Gunnlaug drar på mange reiser, og møter på en av disse reisene Ravn, en Islending på samme alder som ham selv. De to havner i en krangel om hvem som først skal fremføre sitt kvad for kongen av Sverige. Gunnlaug ydmyker Ravn i kongens nærvær, og Ravn lover å hevne seg. Når Gunnlaug litt senere ikke rekker å komme tidsnok hjem til Island til bryllupet, benytter Ravn seg av muligheten, og frir til Helga og gifter seg henne. Nå er det Gunnlaug som er ydmyket. De to har først én holmgang, en duell, som ender uavgjort. Litt senere, etter holmgang blir forbudt på Island, utkjemper de holmgang nummer to, på grensen mellom Norge og Sverige. Gunnlaug vinner egentlig, men Ravn klarer å drepe Gunnlaug ved hjelp av et skammelig triks, slik at begge dør. Gunnlaugs familie hevner seg på Ravns familie, og Helga gifter seg med en god og mild mann som heter Torkjell. Mange år senere dør Helga av sykdom.

Handlingsreferat
- *Gunnlaug*
Ormstunge

Kjennetegn på sagastilen

Kjennetegn på sagastilen – kort oppsummert:

1. Oppramsing av slekt
2. Norrøn skjebnetro vises gjennom drømmer
3. Fortellertypen er aural, refererende
4. Ingen overflødige detaljer
5. Det veksles mellom referat og dialog (+ skaldekvad i noen sagaer)
6. Underdreven tone, enkelt språk
7. Handler alltid om en konflikt mellom to eller flere personer (og familier). Konflikten dreier seg om ære
8. Vi får lese om fenomener fra vikingtiden: Blodhevn, holmgang, og så videre
9. Heltene er store, sterke, og egenrådige (de har en sterk vilje)
10. Ofte finner man spor av kristendom også, for eksempel i holdningene til de som forteller

Det mest interessante ved en saga som *Gunnlaug Ormstunge* for deg som elev, er ikke hva som skjer i handlingen, men heller det å kunne se ting i teksten som er typiske for sagaen som sjanger. Her er noen av de viktigste kjennetegnene på sagastilen:

1. Oppramsing av slekt

Når vi introduseres for personer i en saga, får vi som regel også høre om familiene deres: «Torstein het en mann. Han var sønn av Egil, sønn av Skallagrim, sønn av Kveldulf herse fra Norge. Mora til Torstein het Åsgerd Bjørnsdatter.» Slektsoppramsingen viser to ting:

Slektsoppramsing

1. For det første antyder det hvor viktig familie var for folks identitet i det norrøne samfunnet. Skal du vite hvem noen er, må du først vite litt om personens familiebakgrunn. I *Sagaen om Egil Skallagrimsson* blir ikke

hovedpersonen født før halvveis ut i sagaen. Først får vi høre om faren og bestefaren til Egil, slik at vi bedre kan forstå hvor Egil kommer fra.

2. Kanskje prøver nedskriverne å vise at fortellingene er *sanne*, ved å plassere alle personene på riktig plass i historien.

2. Norrøn skjebnetro vises gjennom drømmer

I sagaene blir det ofte tydelig at personer fra vikingtiden tror på skjebnen. Framtiden er alltid allerede forutbestemt. Hva som skal skje vises ofte i drømmer, og alle drømmer er sanne. Det at drømmer kommer til å gå i oppfyllelse er noe man tar for gitt i sagaen – det er en del av sagaens egen logikk. Man tenker i norrøn tid at man godt kan forsøke å unngå sin skjebne, men at den vil innhente en til slutt uansett.

Drømmer og skjebnetro

I *Sagaen om Gunnlaug Ormstunge* kommer skjebnetroen tydelig frem gjennom tre drømmer. Torstein, Helgas far, drømmer for eksempel en drøm i sagaens begynnelse hvor en vakker svane sitter på et tak. To ørner kommer og slåss om henne. De dreper hverandre, og til slutt kommer en falk og tar henne med vekk. Drømmen er symbolsk, og viser hva som skal skje: Svanen er Helga. De to ørnene som dreper hverandre er Gunnlaug og Ravn. Falken er Torkjell, mannen Helga gifter seg med etter at Gunnlaug og Ravn er døde. Slik sett fungerer drømmen som et *litterært frampek*. Det gir leseren et hint om hva som skal skje. I tillegg drømmer Ravn at han blir drept uten at Helga sørger, og fedrene til Ravn og Gunnlaug drømmer at sønnene deres har dødd, *før* nyheten om at de to har drept hverandre i en holmgang i Norge har blitt kjent på Island. Alle sagaens drømmer går i oppfyllelse

3. Fortellertypen er alltid aural, refererende

Vi får bare høre hva sagapersonene gjør og sier – aldri hva de tenker. Dette gjør at vi som moderne lesere må forsøke å leve oss inn i situasjonen for å forstå personenes psykologi. Et eksempel på hva den auralt allvitende fortellertypen gjør med stilen ser vi når den 18 år gamle, og litt umodne Gunnlaug kommer i konflikt med Eirik jarl i Trondheim, som på den tiden er Norges mektigste mann:

Aural, refererende forteller

Da ville Tore gripe øksa, men jarlen sa: «Vær rolig, en skal ikke bry seg om slikt. Men hvor gammel er du, islending?» Gunnlaug svarer: «Jeg er atten år.» «Da sier jeg det», sier jarlen, «at du blir ikke atten til.» Gunnlaug sa, men heller lavt: «Be ikke vondt for meg, men heller om noe godt for deg selv». Jarlen spurte: «Hva sa du nå, islending?» Gunnlaug svarer: «Jeg sa det som syntes passe best, at du ikke skulle be ubønner for meg, men heller gode bønner for deg selv.» «Hva mener du?», spør jarlen. «At du ikke må få en slik død som Håkon jarl, faren din». Jarlen ble rød som blod og ba dem gripe denne galningen på flekken.

info: Håkon jarl ble drept i grisehuset av en slave – en svært ydmykende måte å dø på i norrøn tid.

Vi får ikke vite hva Eirik jarl tenker her, men vi får se at han ble rød som blod. Dette er det man på engelsk kaller *showing, not telling*. Det at Gunnlaug sier fornærmelsen sin «heller lavt» tyder kanskje på at han skjønner at det å fornærme jarlen er livsfarlig – men at han likevel ikke klarer å la være. Han har ikke lyst til å dø, og derfor prøver han først å si fornærmelsen sin lavt nok, i håp om at jarlen ikke skal få den med seg.

Showing, not telling

Det at det er brukt en aural, refererende forteller gjør to ting: For det første får leseren større frihet til å tolke, og sagaen blir mer interessant. For det andre blir fortellingen mer troverdig. Den som forteller kan jo umulig vite hva en person for lenge siden faktisk tenkte. Ofte ser vi at fortelleren i sagaer bruker formuleringer som «Folk sier at ...» eller «Noen sier at [...], mens andre sier ...». Dette er også med på å gi sagaene et preg av å være fakta, og ikke fiksjon.

Effekten av en aural, refererende forteller

4. Ingen overflødige detaljer

Sagaen er en «*action-sjanger*». Det er handlingen som er interessant. Naturskildringer og beskrivelser av folks klær, rommene de befinner seg i, og så videre, finner vi lite av, med mindre de er viktige for handlingen. Ofte brukes *ellipser* – det vil si hopp frem i tid for å komme til neste gang det skjer noe spennende. I sagaen om Gunnlaug Ormstunge står det: «Da Torstein kom hjem fra tinget, fortalte Jofrid ham at barnet var båret ut, sånn som han hadde sagt, men sauepasseren hadde rømt og stjålet med seg hesten hennes. Torstein sa at hun hadde gjort vel, og han skaffet seg en ny sauepasser. *Og nå gikk det seks år uten at dette kom opp*» [vår utheving]. Her hopper fortelleren plutselig seks år frem i tid, fordi det ikke skjer noe interessant i mellomtiden. Kun det som er viktig for handlingen skal med.

Ingen overflødige detaljer

5. Sagaen veksler mellom referat og dialog – og noen ganger skaldekvad

Mønsteret i sagaen er slik: Først blir noe fortalt om i form av et *referat*. For eksempel kan vi få høre om at Gunnlaug en vår reiste fra gården til faren sin, og kom til Torstein på Borg, og bodde der. Deretter får vi en scene hvor det er *dialog*, hvor to eller flere personer prater sammen. Vanligvis er det her selve spenningen ligger. Dette mønsteret gjentas så på nytt og på nytt.

Referat, dialog og
noen ganger
skaldekvad

I noen av sagaene, som i *Gunnlaug Ormstunge*, finner vi også skaldekvad flettet inn i teksten. Kvadene er de eneste stedene hvor vi får vite direkte hva personene tenker eller føler.

6. Enkelt språk, og en underdreven tone

Noe av det meste spesielle med norrøne sagaer er *tonen* eller *stemningen* i fortellingen. Sagaen forteller om veldig dramatiske hendelser i et språk som ikke er dramatisk i det hele tatt. Snarere tvert imot. Stilen virker underdrevet. Dette er fra den siste holmgangen, den siste kampen, mellom Gunnlaug og Ravn:

Underdreven
tone

Så gikk Gunnlaug til en bekk og hentet vann i hjelmen sin og bar det til Ravn. Han tok imot med venstre hånda, men med sverdet i høyre hogg han til Gunnlaug i hodet så det ble et svært sår. Da sa Gunnlaug: «Ille svek du meg nå, og umandig for du fram mot meg som trodde deg». [...] Så slo de vilt igjen. Men til slutt gikk det så at Gunnlaug vant på Ravn og Ravn lot livet sitt [døde] der.

I tillegg til scener som dette, som er påfallende lite dramatiske, brukes også virkemiddelet *litotes*, altså språklige underdrivelser, mye. En person er aldri «rasende» i en norrøn saga. Han er i stedet «heller uglad».

Setningene er korte, enkle og muntlige. Man kunne tenke seg at dette er fordi fortellingene er muntlig overlevert. Imidlertid mener de fleste eksperter at det enkle språket sannsynligvis er et bevisst stilvalg av nedskriverne. De som skrev var vant til den latinske, retorikkinspirerte måten å skrive på, med lange og svulstige setninger. Likevel valgte de å skrive helt annerledes når de skrev om hjemlige fortellinger. På 1800-tallet skulle Asbjørnsen og Moe og Bjørnstjerne Bjørnson komme til å kopiere denne «enkle» skrivemåten, når de ville skape en norsk, altså en ikke-dansk skrivestil.

Korte og
muntlige
setninger

7. Sagaer handler alltid om en konflikt mellom to eller flere personer eller familier. Konflikten dreier seg vanligvis om ære

I alle sagaer har vi en konflikt mellom to eller flere personer og familier. Så fort en konflikt mellom to personer oppstår, blir familiene automatisk trukket inn, på grunn av dette med *blodhevn*, som vi allerede har sette på. Konfliktene dreier seg vanligvis om ære. Noen får sin ære krenket, og føler at de mister respekt. De må da gjenopprette æren sin, ved å hevne seg. Dette gjør at den andre siden føler seg krenket og må hevne seg, og slik fortsetter det gjerne.

Konflikter om ære

I *Gunnlaug Ormstunge* starter selve hovedkonflikten med at Ravn og Gunnlaug krangler om hvem som først skal fremføre sitt kvad for Olav Svenske, som er konge i Sverige. Hvor bevisste sagaheltene er på dette med rang, ære og ettermæle ser vi her. Ravn mener han bør kvede først, siden han har vært lengst hos kongen. Da sier Gunnlaug: «Hvor kom fedrene våre der far min var på slep bak etter far din? Ingen steder, og slik skal det også være mellom oss». Gunnlaug sier her at han bør være foran Ravn i alt, siden hans far er enda mer ærerik. Her starter ubalansen i historien, når det kommer til ære. Gunnlaug har nå plassert seg over Ravn på statusstigen, noe sistnevnte ikke er glad for.

De fremfører hvert sitt kvad – Gunnlaug begynner. Ravn er frekk mot Gunnlaug, og Gunnlaug tar igjen ved å peke på at Ravn har diktet en *flokk*, til kongen, og ikke en *dråpe* – som er sjangeren for konger. Her ydmykes Ravn ytterligere, mens kongen ser på. For å gjenopprette sin ære, utnytter han halvannet til to år senere det at Gunnlaug ikke har kommet hjem til Island tidnok til å gifte seg med Helga. Han hevner seg altså ved å gifte seg med en kvinne alle på Island vet er Gunnlaug sin. Nå er det Gunnlaug som har mistet ære. Han byr Ravn på Holmgang, en duell mann mot mann. Denne ender uavgjort, noen ingen er fornøyd med. Til slutt er det Ravn som utfordrer Gunnlaug til holmgang i Norge, og denne ender med døden for dem begge. Etter å ha tapt holmgangen gjør Ravn noe lite ærefullt. Han lurte Gunnlaug ved å be om hjelp, dreper ham mens han mottar hjelpen. Dette fører til at Gunnlaugs familie i slutten av sagaen dreper to personer i slekten til Ravn, og hogger føttene av en tredje – som hevn.

8. Vi får lese om fenomener fra vikingtiden: Blodhevn, holmgang, og så videre

De norrøne sagaene har elementer i seg, både fra tiden før kristendommen kom, og fra det kristne 1200-tallet, da de ble skrevet ned. Når det gjelder førkristne elementer er fenomener som blodhevn og holmgang noe man lett legger merke til. Fenomenet med *blodhevn* har vi allerede forklart. *Holmgang* var en måte å løse konflikter på uten å trekke inn familiene. To menn gjør opp seg imellom på en avgrenset plass, og kjemper til døden, eller til første blodsdråpe. Den som vinner, vinner også diskusjonen, kan man kanskje si. Holmganger kunne bli utkjempet mellom to personer, eller mellom to grupper – altså at de som slåss hadde med seg hjelpere. I *Gunnlaug Ormstunge* deltar hovedpersonen i tre holmganger. Den første foregår i England, mot en bølge ved navn Tororm. Deretter får vi to holmganger mot Ravn.

Hedenske elementer i sagaene – blodhevn og holmgang, osv.

I andre sagaer finner vi også flere typiske fenomener fra vikingtiden: ofring til norrøne guder, hestehoder som settes på spyd for å fornærme folk, magiske runer, og så videre. Alt dette er vanlig i sagalitteraturen.

9. Ofte finner man spor av kristendom også

Siden sagaene er skrevet ned i en tid hvor folk var kristne, finner man gjerne spor av kristendom i dem også – enten ved at konkrete kristne fenomener nevnes, eller ved at fortelleren har kristne verdier. I noen sagaer finner vi få innslag fra kristendommen, mens andre sagaer har mange. Tidlig i *Sagaen om Gunnlaug Ormstunge* ser den autoralt refererende fortelleren ut til å «glemme seg bort» et øyeblikk, og leder oppmerksomheten mot seg selv idet det står at: «Straks etter dette hendte det som er det beste av alt som har hendt på Island, at hele folket ble kristnet, og alt folket gav opp den gamle troen.» Det at fortelleren kommer med verdidommer av denne typen er så uvanlig at det kan oppfattes som et stilbrudd. Hvis det virkelig er slik at sagaene er muntlig overleverte, så virker denne setningen som noe en kristen nedskriver på 1200-tallet muligens har lagt til selv.

Spor av kristendom i sagaene

I sagaer som den om Gunnlaug Ormstunge, som foregår idet kristendommen kommer til Island, ser vi også at flere og flere kristne elementer preger selve

handlingen. Gunnlaug og Helga begravnes ved kirken, og Ravns familie flykter inn i en kirke når Gunnlaugs familie prøver å hevne seg i slutten av sagaen. Der er det ikke lov til å drepe noen, etter at Island ble kristnet i år 1000. Også Torkjell, Helgas nye mann etter at Gunnlaug og Ravn er døde, kan muligens sees på som et nytt mannsideal. De gamle vikingverdiene dør ut med Ravn og Gunnlaug, og inn kommer en ny type, som er langt mer mild og tilgivende, og mindre selvopptatt. Når Helga er i ferd med å dø, ser ikke Torkjell ut til å ha noen problemer med at hennes siste ønske er å få båret inn en kappe hun en gang fikk av Gunnlaug. Han holder henne mens hun ser på denne og dør. Det er lett å se for seg at norrøne sagahelter villa ha tatt dette som en fornærmelse.

10. Sagaheltene er store, sterke, og egenrådige (de gir seg ikke så lett)

Det finnes mange forskjellige sagaer, med mange forskjellige helter. Disse er ulike som personer, men en del fellestrekk finnes mellom dem. Først og fremst er de alltid *egenrådige*. De har en sterk vilje, og dør heller enn å la seg dominere. Det mest ekstreme tilfellet er kanskje helten Egil Skallagrimsson, som alene utfordrer kongen av Norge, selv om overmakten åpenbart er altfor stor. Gunnlaug viser også den samme egenskapen når han utfordrer den beryktede Tororm til holmgang i England. Dette har ingen våget før ham. Sagaheltene er også svært opptatt av sin og familiens ære, og de er nesten uten unntak store og sterke. Disse kjennetegnene gjelder både heltene i islendingesagaer og de norske kongene i Snorres Kongesagaer.

Sagaheltene –
store, sterke,
egenrådige

I Gunnlaug Ormstunge står det følgende om Gunnlaug:

Det ble sagt om Gunnlaug at han var svært tidlig voksen, og stor og sterk. Han hadde lysebrunt hår som falt fint, svarte øyne, litt stygg nese, men tekkelig ansikt. Han var smal om livet og bred over skuldrene, uvanlig velvoksen, en storslagen mann i hele sitt huglynne, tidlig æretørst, strid og hard i alle ting, en stor skald som gjerne diktet nidviser, og ble kalt Gunnlaug Ormstunge.

ordforklaring

huglynne: temperament

nidviser: dkt som krenker eller «dummer ut» andre

Bortsett fra den siste egenskapen, det at han gjerne diktet nidviser til andre, passer beskrivelsen på svært mange av sagaheltene vi kjenner.

Persongalleriet i *Gunnlaug Ormstunge*

De tre viktigste personene i *Gunnlaug Ormstunge* er Gunnlaug selv, hans rival Ravn og kanskje også Helga, som striden tilsynelatende står om. Gunnlaug er i starten umoden, opptatt av ære, og blir raskt hissig. Dette vises ved at han som 15-åring krangler med faren sin og rømmer hjemmefra, og at han som 18-åring havner i bråk med Eirik jarl i Trondheim. Senere blir han mer moden. Dette ser vi av at han blir venner med Eirik jarl igjen (han lager et diplomatisk kvad, som gjør at han igjen får lov til å reise til Trøndelag), og at han holder løftet sitt om å hjelpe kongen i England, selv om det betyr at han kan miste bruden sin hjemme på Island.

**Gunnlaugs
utvikling i sagaen**

Ravn virker i starten mer sympatisk enn Gunnlaug, sett med moderne øyne. Han er høfligere, og når konflikten mellom Ravn og Gunnlaug starter, er det ikke Ravn, men Gunnlaug, som lager bråk. Ravn er ikke *ond*. Norrøne sagaer handler sjelden om kampen mellom det gode og det onde. Han er en bra mann, som Gunnlaug, og han vil det samme som Gunnlaug, nemlig å vinne ære. Han svikter imidlertid til slutt, når han dreper Gunnlaug på en skammelig måte. Der Gunnlaug i starten er umoden, og etter hvert blir mer og mer respektabel, kan vi kanskje si at Ravns utvikling går motsatt vei.

**Ravns utvikling i
sagaen**

Helga synes på sin side først og fremst å være der for å drive handlingen fremover. Hun er en slags premie, som hovedpersonene kan slåss om. Hun er fra en av de beste familiene på Island, og både blond og vakker. Som individ ser hun ut til å bety lite, bortsett fra at hun er så stri med Ravn at han har liten glede av ekteskapet. Ravn sier selv at dette er grunnen til at han utfordrer Gunnlaug til Holmgang i Norge.

På mange måter er Helga utypisk for sagalitteraturens kvinner, som ellers ofte er viljesterke og æretørste, på samme måte som mennene. Egentlig minner Helga mer om prinsesser i europeisk ridderlitteratur. Dette *kan* være et argument for at kjærlighetshistorien i *Gunnlaug Ormstunge* muligens var viktigere for nedskriverne på 1200-tallet enn det den faktisk ville ha vært på starten av 1000-tallet, da Gunnlaug skal ha levd. På 1200-tallet var nordisk litteratur nemlig inspirert av fransk litteratur, og i Frankrike var litteratur om kjærlighet på moten.

**Helgas rolle i
sagaen**

Sagaene – historiske kilder?

Siden 1800-tallet har forskere vært interessert i et viktig spørsmål når det gjelder sagalitteraturen: Kan vi stole på sagaene som historiske kilder til vikingtiden, eller må vi betrakte dem som oppdiktet litteratur fra 1200-tallet? Enkelt sagt finnes det tre hovedteorier om dette: Friprosateorien, bokprosateorien og tått-teorien.

De som støtter *friprosateorien* mener at vi i stor grad *kan* stole på tekstene som historiske kilder. De tror altså på at tekstene har blitt samvittighetsfullt overlevert gjennom generasjoner. Friprosafolk trekker for eksempel frem det at den vante slektsoppramsingen i sagaene viser at folk var opptatt av å vise at fortellingene passet med historiske fakta. I tillegg påpeker de at folk på Island ikke hadde noen tradisjon for å skrive *fiksjon* – altså oppdiktet litteratur. Det var rett og slett ikke en del av deres kultur å skrive om ting de ikke virkelig trodde hadde skjedd.

Friprosateorien

Den andre teorien som historisk sett har vært viktig er *bokprosateorien*. De som støtter denne mener vi må se på norrøne sagaer som *diktning fra 1200-tallet*, og ikke som *historiske hendelser fra vikingtiden*. Vi har kanskje *hyst* til at tekstene skal være fra vikingtiden, men vitenskapelig sett er det eneste vi vet sikkert at noen *skrev* disse fortellingene ned på 1200-tallet. For alt vi vet, *kan* det hende at en forfatter på 1200-tallet har diktet opp alt sammen. Et argument som styrker denne teorien er at mange av sagaene virker altfor lange og avanserte til å kunne huskes i en muntlig kultur. Tekster som *rimer* er mye lettere å huske. Det finnes for eksempel folk som i dag lærer seg Koranen utenat, og blant de gamle grekerne i antikken fantes det rapsoder – folk som husket heltefortellinger utenat, som i dag tilsvarer mange hundre sider i en bok. Sagafortellingene er imidlertid ikke skrevet på rim, men på *prosa*, og prosa lar seg vanskelig huske ordrett.

Bokprosateorien

Tilhengerne av den siste teorien, *tått-teorien*, tror at *små episoder* av større sagaer – kalt *tåtter* – har blitt overlevert hver for seg. Etter hvert har en nedskriver på 1200-tallet sortert disse bitene, og satt dem sammen til hele sagaer, ved å sy sammen små fortellinger til én lang en. Kanskje har nedskriveren også diktet inn litt her og der, for å få sagaen til å henge bedre sammen. Denne teorien åpner altså opp for at mye av sagaene *kan* være muntlig overlevert fra vikingtiden, samtidig som den legger vekt på at sagaen som sjanger i høyeste grad er et skriftlig produkt fra 1200-tallet.

Tått-teorien

Inspirasjon fra europeisk 1200-talls litteratur

Sagaene stammer fra vikingtiden, men har blitt skrevet ned på 1200-tallet. På denne tiden var Norge en stormakt å regne med i Europa, og hadde mye kontakt med Frankrike. Mye litteratur ble oversatt fra fransk til norrønt under Håkon Håkonssons regjeringstid (1217-1263), og franske fortellinger var populære. I Frankrike dominerte det som kalles *høviske litteratur* eller *ridderlitteratur*. Kanskje aller mest kjent er de mange fortellingene om Kong Arthur og hans riddere av det runde bord, hvor vi finner kjente riddere som Lancelot, Ywain, Gawain, og så videre. Disse handlingen foregår i Storbritannia, men selve fortellingene er franske. Denne litteraturen er skrevet på rim, i et veldig høytidelig språk, og handler om kjærlighet blant konger, prinser og skinnende riddere. Her er et eksempel fra Chrétien de Troyes' *Ywain Løveridderen* (trolig fra 1170-tallet):

Inspirasjonen fra
fransk
ridderlitteratur

Å elske? Hvem?» «Å elske Dem»
«Meg?» «Det er sant.» «På hvilken måte?»
«Så stor at ingen større finnes.
Og aldri vil mitt hjerte skilles
fra Deres eller glemme det.
Jeg drømmer ikke om et annet.
Nei, jeg er Deres, helt og fullt.
Jeg elsker Dem fremfor alle.
Slik vil jeg – om De vil det slik
– helst leve, eller dø, for Dem.»

Man kan regne med at de kristne som skrev ned den norrøne litteraturen var godt kjent med diktning av denne typen. Dette *kan* ha påvirket sagaene. For eksempel minner trekantdramaet mellom Ravn, Gunnlaug og Helga mye om trekantdramaer vi finner i mye europeisk ridderlitteratur. Kjente europeiske eksempler er dronning Guinevere er gift med kong Arthur, men forelsker seg i hans beste ridder, Lancelot. I en annen fortelling er dronning Isolde gift med kong Mark, men forelsker seg i stedet i hans beste ridder, Tristan. Det finnes mange slike fortellinger i Europa, og alltid er det de som *ikke* er gift som egentlig vil ha hverandre. Uoppnåelig kjærlighet var på moten. Dette fenomenet ser vi kanskje også i *Sagaen om Gunnlaug Ormstunge*. Ravn og Helga er gift, mens Gunnlaug og Helga blir de ulykkelig elskende.

Av grunner som dette mener mange at islandske ættesagaer sannsynligvis kan sees som en blanding av to kulturer: En norrøn, *muntlig*, kultur – fra vikingtiden, og en europeisk, *skriftlig* kultur, fra 1200-tallet. *Graden* av påvirkning fra Europa ser imidlertid ut til å variere fra saga til saga.

Mer om Snorre Sturlason

Snorre Sturlason (1178-1241) er 1200-tallets viktigste forfatter. Snorre tilhørte en av de mektigste familiene på Island på 1200-tallet. Han var lovsigemann, altså hadde den høyeste offisielle stillingen på Island i flere perioder. Han var også en mektig kjøpmann, og bodde i perioder også i Norge. Midt på 1200-tallet ble han drept hjemme hos seg selv, etter å ha deltatt på feil side i et maktpolitisk spill om Island.

Snorre har som nevnt skrevet *Kongesagaene* (*Heimskringla*), og noen eksperter tror at han også er forfatteren bak *Sagaen om Egil Skallagrimsson*, selv om dette ikke kan bevises. Snorre har også skrevet en annen viktig bok, som heter *Den yngre Edda* eller *Snorre-Edda*. Til mange elevers forvirring består denne boken, til tross for sitt navn, *ikke* av eddadikt. Den er i stedet en blandingsbok. Den første delen forklarer norrøn mytologi og gudelære. Del to består av ulike myter om gamle diktere, mens den tredje og mest berømte delen er en *lærebok i skaldskap* – i hvordan å lage skaldekvad. Takket være denne boken vet vi mye om hva slags teknikker skaldene brukte når det gjaldt rim og virkemidler. I denne delen lager Snorre også sine egne skaldekvad, og diktene han lager er ifølge eksperter på høyde med kvadene til vikingtidens beste skald.

Mer om Snorre

Den yngre Edda

Andre sjangre i norrøn tid

Siden 1800-tallet har man i Norge vært aller mest opptatt av den litteraturen som er særegent nordisk. Dette henger sammen med at man på 1800-tallet var opptatt med det man kaller *nasjonsbygging*. En viktig del av denne nasjonsbyggingen var å skape en forestilling om at vi nordmenn har vår helt egen og unike historie. Derfor er eddadikt, skaldekvad og sagalitteratur det man har vært mest interessert i. For et menneske som levde på 1200-tallet derimot, var nok synet på litteratur annerledes. Det fantes flere andre sjangere, og det er slett ikke sikkert at den 1200-tallslitteraturen vi setter høyest i dag, er den som var mest verdsatt i samtiden.

Religiøs litteratur

1200-tallets i særklasse viktigste bok var Bibelen. Dette er lett å glemme i en kontekst der man skal lære om norrøn litteratur. De som skrev på 1200-tallet var katolikker som vanligvis hadde en eller annen bakgrunn fra kirke- eller klostervesenet, selv om vi ikke alltid vet

100% sikkert om de som skrev var prester eller munk, eller bare folk som hadde en eller annen form for opplæring.

De fleste religiøse skriftene var på latin, siden dette var fellesspråket i den katolske kirke, men deler av Bibelen ble oversatt til norrønt allerede før 1200-tallet, og arbeidet fortsatte utover på 1200-tallet. Det var imidlertid her snakk om svært frie oversettelser, og ikke direkte oversettelser av typen vi er vant med i dag.

Bibelen

Martyrlegender – historier om folk som hadde dødd for sin kristne tro – finnes i norrøne håndskrifter fra 1150-tallet. Disse skulle være til inspirasjon. En annen sjanger, såkalte *helgenvitaer* (vita = liv), beskriver livene til viktige helgener. Disse fortellingene er ofte veldig like. De handler om gode mennesker som ligner på Jesus i det meste, både når det gjelder hva som skjer med dem, og hvordan de reagerer på ulike situasjoner.

Man har pekt på at mange av Snorres kongesagaer også ser ut til å følge samme mønster som en del av helgenvitaene. Olav den hellige dør for eksempel i et slag på Stiklestad. Han taper midlertidig, dør, og det blir en solformørkelse. Dette minner mye om hvordan Jesus dør på korset. Også Jesus taper midlertidig, dør, og det blir en solformørkelse. Både Jesus og Olav seier imidlertid til slutt; Jesus gjennom at kristendommen seirer i verden, og Olav gjennom at kristendommen seirer i Norge.

**Martyrlegender
og helgenvitaer**

Riddersagaer

Vi har allerede nevnt inspirasjonen fra den høviske litteraturen, europeisk ridderlitteratur. Norges aller første roman er en adaptasjon, altså en løs oversettelse, fra år 1226, av den franske kjærlighetshistorien om Tristan og Isolde. På norrønt heter sagaen *Tristams saga ok Ísöndar*. Den franske originalen er på vers, mens den norrøne er på prosa. Boken ble skrevet på bestilling av kong Håkon Håkonsson, som del av et forsøk på å gjøre Norge mer europeisk. Mange slike franske fortellinger ble oversatt til norrønt i løpet av 1200-tallet. Dette kan som nevnt også kan ha påvirket nedskrivningen av islandske ættesagaer.

Riddersagaer

Speillitteratur – *Kongsspeilet*

I middelalderen i Europa var *speilsjangeren* (*speculum*) en sjanger der man samlet all mulig kunnskap innfor et emne, enten det var snakk om natur, vitenskap, moral, historie, og så videre. Håndbøker for konger, såkalte *fyrstespeil*, var én type av slik speillitteratur som var vanlig i middelalderen, og et godt eksempel på denne sjangeren er *Kongsspeilet*.

Dette verket, skrevet av en ukjent forfatter ca. 1250, er en samling av kunnskap som en kongssønn trenger for å kunne bli en god konge. Kongssønnen får blant annet kunnskap om hvordan å drive med handel, og hva hirdmenn, altså kongens livvakter og nærmeste, skal være gode på. Til slutt får vi vite spesifikke ting om hva en konge skal drive med, og hvordan han bør oppføre seg. Hele boken er formet som en dialog, en samtale mellom far og sønn. Skrivemåten i denne teksten er preget av det man kaller *høystil*, ikke ulik den vi finner i den europeiske ridderlitteraturen. De som snakker i *Kongsspeilet* er alltid høflige, dannede, bruker mange og fine ord – og ofte tar det lang tid før de kommer til saken. Når sønnen har fått et råd av sin far, takker han for eksempel høflig rådene på denne måten:

Kongsspeilet

Sønnen: Gud takke dem, Herre, for at De viser oss så kjærlig frendskap, og viser meg alle de ting som er nødvendige for meg, om jeg får lykke til å lære dem og minnes det jeg lærte. Om De synes at flere ting er nødvendige å tale om, da vil jeg gjerne lytte med oppmerksomhet.

Hvis man sammenligner dette med stilen i sagalitteraturen, som ble skrevet på samme tid, er det lett å se at *Kongsspeilet* tilhører en helt annen sjanger, og at middelalderens forfattere tok bevisste stilvalg ut fra hvilken sjanger de skrev i.

Videre lesning

Andersen, Per Thomas, 2001: «Norrøn litteratur» i Per Thomas Andersen: *Norske litteraturhistorie*, Oslo
 Fidjestøl, Bjarne, 1996, «Norrøn felleslitteratur» i Bjarne Fidjestøl, Peter Kirkegaard, Sigurd Aa. Aarnes,
 Asbjørn Aarseth, Leif Longum, Idar Stegane, 1996, *Norske litteratur i tusen år*, Gjøvik

Verk som er sitert i dette studieheftet

«Voluspå» og «Håvamål»: Ludvig Holm- Olsen (overs.), 1975: *Edda-dikt*, Cappelen, Oslo
Sagaen om Gunnlaug Ormstunge: Ragnar Haagensen (overs.), 2002: Forlag. Frøya, Moss
Yvain Løveridderen: Olaug Berdal (overs.), 1986, Aschehoug. Oslo (sitatet er språklig modernisert)
Kongespeilet: Anton Wilhelm Brøgger (overs.), 2000: *Kongespeilet*, De norske bokklubbene

KublaKan 2021

Jostein Christensen og Asbjørn Odin Aag

Denne publikasjonen kan fritt benyttes av skoler og elever. Referanse til denne kilden kan skrives slik:

Christensen, Jostein og Asbjørn Odin Aag. «Norrøn litteratur. Studiehefte». KublaKan 2021, <https://kublakan.no/wp-content/uploads/2021/11/KublaKan-studiehefte-norron-litteratur.pdf>, nedlastet [fyll inn dato]

Siden dette er en kilde hentet fra internett, må du også oppgi nedlastingsdato, om du benytter studieheftet på skriftlig eksamen. Henvendelse om utgivelsen kan rettes til post@kublakan.no.